

Літературознавство

УДК 821.161.2
ББК 83.3 (4 Укр)

ДУХОВНІ ВИМІРИ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА: ГАРМОНІЯ НЕСПОКОЮ

Т. Ю. Салига

*Львівський національний університет ім. І.Франка;
м. Львів, вул. Університетська, 1*

Це спроба інтерпретації Є. Маланюка як літературознавця і критика, есеїста і публіциста, культуролога і політика. Автор намагається збагнути естетичну плоть «спостережень» Бояна Степової Еллади, концепцію ідейно-духовного та етнопсихологічного феномену. Є. Маланюк у науково-критичній герменевтиці автора постає творцем Державності, Князем Духу, співцем України-Еллади на нині суцї і майбутні часи.

Опорні слова: історіософія, есе, малорос, культура, ідеологія, політика, націєтворчість, вісниківство, національне існування, символ, есеїстика, імпресіоністичний телеграфізм, етноментальність, українство, християнські ідеї, месіанізм тощо.

*Мені здається, що в мені є якась лірична
недокровність чи схематичність. Публіцист
і поет дуже боряться в мені і мені від тієї
боротьби часом дуже гірко приходитьсь...*

(З листа Є. Маланюка до Ю. Липи, 8 травня 1927).

Ще на світанку проголошення української державної незалежності, як тільки ім'я Євгена Маланюка почало "воскресати", тоді наша читацька увага (в першу чергу з об'єктивних причин) була прикута до його поетичних творів. Проза його, себто літературознавчі, культурологічні, історіософські есе та політична публіцистика, що складають два розлогі томи («Книга спостережень І». – Торонто, 1962 та «Книга спостережень ІІ». – Торонто, 1966) у читацькій свідомості майже не фігурувала. Річ у тому, що поетичні збірки* першого еміграційного періоду Є. Маланюка

* «Стилет і стилос» (Подєбради, 1925); «Гербарій» (Гамбург, 1926); «Земля й залізо» (Париж, 1930); «Земна мадонна» (Львів, 1934); «Перстень Полікрата» (Львів, 1939); «Вибрані поезії» (Львів-Краків, 1943).

були у спецфондах львівських наукових бібліотек, то в часи “перебудови” до них відкрився доступ. Проза з діаспори у приватних та вузівських бібліотеках з’явиться пізніше. Правда, можна було читати «Літературно-Науковий Вісник» та «Вісник» (1922-1939 рр.) за редакцією Донцова, де свого часу Є. Маланюк друкував уривки з «Нарисів нашої культури», есе «До проблем большевизму», «Малоросійство», «Illustrissimus Dominus Мазера», що у п’ятдесятих роках вийшли у Нью-Йорку окремими виданнями. Але як до нас його проза прийшла, то, здається, її відразу “розхапали” на промовисті цитати для дисертацій та розмаїтих виступів. На цьому і вдовольнилися. На жаль, і досі вона у більш-менш повному осязі не виходила. Правда, Григорій Сивокінь упорядкував літературознавчі статті, написав до них передмову і видав їх окремою книгою. Також фрагменти двох «Книг спостережень» укомплектував, додавши до них вступне слово, С. І. Білокінь (Книга спостережень. Фрагменти. Від Кобзаря до нації. Студії і роздуми. – К.: Атіка, 1995. – 235 с.). Автор цих рядків упорядкував окремий том поезій, літературознавчих і публіцистичних статей із періодичних видань, щоденникових записів, листів під загальною назвою «Повернення» (Львів, 2005). У названий том ввійшло багато матеріалів, які зібрав у архівах Варшави, Праги, Нью-Йорка Леонід Куценко, а також його маланюкознавчі роздуми.

Григорій Сивокінь у своєму виданні справедливо акцентував, що, “знайомлячися з творчістю Маланюка, а головно з його “спостереженнями”, справді багато чого починаєш бачити глибше (назва “книги спостережень” акцентує це спостережливе бачення), а уявлення і про літературу, і про життя, і про історію, і про культуру загалом, хай і хоч би яким ти був ерудованим, – збагачуєш додатковими “вимірами” у напрямку до “всебічно” [1]. До вислову “починаєш глибше бачити” доречно подати коротку історичну довідку*, щоб сучасний молодий читач конк-

* *Національно-Визвольні Змагання, як писала тодішня преса, пробудили народ. У житті української нації відбулись колосальні зміни. Після столітніх цензурних заборон українське друковане слово почало воскресати. У Львові відновлюється заснований ще 1898 р. «Літературно-Науковий Вісник». З’являються інші видання, в яких друкуються як старші авторитетні автори: М. Грушевський, О. Грушевський, О. Олесь, В. Винниченко, Людмила Черняхівська-Старицька та інші., так і значно молодше покоління: Микола Зеров, Максим Рильський, Павло Тичина, Михайло Івченко і ще багато хто. Утворюється цілий ряд періодичних видань розмаїтого скерування.*

З поразкою Визвольних Змагань на еміграції опиняється ряд письменників, що від перших років ХХ століття належали до найпопулярніших в Україні: це О. Олесь, В. Винниченко, С. Черкасенко, М. Вороний, В. Самійленко, М. Левицький. Їх творів у приступні читачеві, але активної ролі в літературі тієї доби ці письменники вже не відігравали, навіть коли дехто з них і повернувся з-за кордону (В. Самійленко, М. Вороний). Дуже популярний у передвоєнні роки був Григорій Чупринка, за активну боротьбу з окупантом 1921 року його розстріляли. Кілька інших письменників старшого покоління лишалися переважно осторонь активного літературного життя, здебільше перейшовши на інші ділянки культурної праці (Х. Алчевська, Л. Старицька-Черняхівська, М. Черняхівський, М. Філянський та інші).. Дехто продовжував писати, як Гнат Хоткевич або Степан Васильченко, який друкував оповідання з дитячою тематикою. (Див.: М. Гальчук. Літературне життя на підсоветській Україні (20-30-ті роки). – Мюнхен-Париж, 1952.)

ретніше уявляв драматичний колорит Маланюкової епохи. Сказане у примітці яскраво унаочнює суперечності суспільно-політичних умов, в яких доводилось жити і творити українському письменству. На материковій Україні була дійсність одна, а в еміграційних, “дідівських” умовах, кудюю пролягли Маланюкові шляхи, – дійсність інша. Публіцистика Є. Маланюка завжди своїм вістрям спрямовувалась проти конкретного адресата. Цими адресатами являлись імперський російський тоталітаризм із його українофобською агресією та нігілістичне малоросійство із запопадливим поклонінням у бік Петербурга чи Москви і його хронічною хворобою комплексу національної меншовартості.

Що ж таке малорос? – ставить питання Є. Маланюк і на нього відповідає: “Це – тип національно-дефективний, скалічений психічно, духово, а – в наслідках, часом – і расово. На нашій Батьківщині, головним історичним родовищі цього людського типу, він набрав особливо-патологічного і зовсім не такого простого характеру, як на перший погляд здавалося б. Завдяки такому, а не іншому перебігові історичного процесу на нашій землі, тип малороса ставав (принаймні, по містечках і містах) масовим, а, що найгірше, традиційним. І треба припускати, що способи, що так скажу, малоросійського виробництва вже на Москві були розроблювані протягом не одного століття, а система тієї продукції не від нині має під собою солідну, сказати б, наукову базу. Сучасні советські спеці, хоч як озброєні терором і модерними здобутками науки а Іа Павлов, безумовно дуже перелистують і вчитуються в історичні документи багатющих архівів Посольського (й Питошного) Пріказу XVI-XVII ст., Малоросійської Колегії XVIII ст., III Отделенія та Охрани XIX ст.

У нас фатально закорінилося майже переконання, що малорос – то, мовляв, неосвічений, примітивний, недорозвинений українець без національної свідомости, словом, як то кажуть, темна маса. Вистачить, мовляв, його при допомозі «Просвіти» просвітити, переконати й усвідомити – і справа полагоджена. Але кожен, хто давав собі труду зупинитися на цій проблемі, знає, наскільки вищеподана схема відбігає від дійсности.

Малоросійство, хоч явище часте і кількісне, – найменш дотикало основну нашу національну масу – селянство (що нас не мусить особливо тішити, бо не маса творить історію). У нас малоросійство було завжди хворобою не лише півінтелігентською, але – й передовсім – інтелігентською, отже поражало верству, що мала виконувати ролю мозкового центру нації” [2].

До цієї промовистої характеристики малороса Є. Маланюк додає ще кілька штрихів у нотатнику за номером 256 (книга друга) 12 травня 1946 р. Євген Маланюк записує такі слова, які справді стосуються нашої історії і не менш нинішньої дійсности. «Нашу історію і нарид, – роздумує він, – вигриз матеріалізм, який прийняв свою найпотворнішу, чисто національну форму: куркулізм.

Почалося дуже романтично: від “ставка і млинка і вишневого садка”, які протягом XVIII-XIX століть все більше віддуховнювалися. І, таким чином, ще Шевченківський “садок вишневий коло хати” з родиною і, головне, Матір’ю (= жрекинею, священницею родини) десь на переломі XIX-XX ст. переісточився на певну кількість квадратних метрів і “купчу кріпость” у нотаря. Адже й Батьківщина звузилася до тих “Всім по сім” десятин, що в їх провалля рухнуло наше відродження рр. 1917-20”» [3, с.86].

Націєтворча особистість із природньою потребою поваги до себе, з інстинктом необхідного збереження історичної пам’яті для Маланюка була державотворчим підметом, бо “душа людини повинна корінням заглиблюватися в землю, в роді й народі”, щоб діставати силу і міць для свого духовного саморозвитку. Трагедія українського народу закорінена в тому, на думку Є. Маланюка, що “національне тіло народу” не спроможне народити “голову” (“Ієрархія”). Він визначає та обґрунтовує причини недорідності українського суспільства. Це: 1) анемія національного інстинкту; 2) відсутність інстинкту ієрархічності; 3) рахітична слабкість кістяка; 4) політична невизначеність; 5) трагедія аморфності.

Цих п’ять негативних характеристик він оголосив не зненацька. Вони з’явилися у нього як результат спостережень та аналіз історичного процесу. Маланюк їх конотує в історіософських роздумах, культурологічних та літературознавчих есеях. Це позиція автора, яку бачимо у трактаті «До проблем большевизму», у студіях «Малоросійство», «Нариси з історії нашої культури» та інш. У нотатнику від 2 серпня 1946 р. читаємо: “Неконсеквенція – непослідовність: це наймарнотніша риса українства (до речі, надзвичайно характеристичне окреслення національного руху!)

Геніальна здібність! Струнка готична Русь карловатіє і розливається в безформно-драглисту й антидержавну “україну”. Конунг-князь деградується в отамана й ватажка національного “козацтва”. «Слово о полку...» вироджується в підсліпувату й мутно-сльозаву “думу”. Бандура з елітарного інструмента високої музичної культури спадає в порох “народнього” плебейства і національної сліпоти (бо сліпий Кобзар – це теж символ, та ще й який!). Висока мова Києво-Могилянської академії, яко безпритульна (“незрозуміла для народу”) в Батьківщині, йде до імперського Петербурга, а в зіяючій вирві, що повстала, гопакує мікроскопійна “сміховина на московський кшталт” (слова Шевченка!) й допіру пізніш несподівано вибухає везувій «Кобзаря», що, одначе, своєю мовною революційністю (ворожою до еволюційности культури) не рятує перерваного культурного процесу, а з титанічною намагою починає у культурнім вакуумі новий процес!

За це платимо генієм (і життям) Гоголя, платимо каліцтвом Франка, “екзотичністю” Стефаніка, навіть – пощо ховатись? – холоднавістю й недокровністю Лесі Українки. І допіру мовна праця Неокласиків, серед

нечуваних труднощів і “рідних” перешкод підносить “южнорусский” *langue d’oc** і “мову” до степеня літературного язика – чи не *zu spät*†? (До речі: Фредерік Містраль нав’язався до старопрованської мови і, в певнім сенсі, її реституював – це є культурний чин, а не упадок в низини людовости й простонародности, де літературна культура не має що робити, бо є непотрібною).

Єдиний культ[урно]-літературний процес з кінцем XVIII – поч. XIX століть роздвоюється на “Тоголя” й “Шевченка”. І автоматично “одгетькується” увесь тягар історії – “гоп мої гречаники” замість Києво-Могилянського патетизму й Високого Стилю взагалі. Бо ж, що є, власливо, «Енеїда» Котляревського, як не бунт проти власної історії, в стилі “Хоч гірше та наше” і “все починається наново”.

Те саме з назвою, з власним ім’ям: з легким серцем спочатку віддається його завойовникові (Ρωσία), очевидно, в порядку широкої гостинности, а береться явно етнографічна і сугубо локальна назва колишньої провінції – “україна” [3, с.91-92,94].

Микола Неврлий у статті «Є. Маланюк та І. Багрянний (дві концепції визволення України)», аналізуючи їх публіцистику, доводить, що вона належить до вершинних явищ української суспільної думки XX ст., чим збагачує золотий фонд української літератури. Саме ця публіцистика розкривала російську імперську політику, говорила правду про окуповану Москвою Україну, яку тривалий час на Заході зараховували до Росії. Феномен Росії баламутив непоінформований Захід і викликав до неї, яка була фактично багатонаціональною імперією, побоювання і невиправданий респект. Саме вистраждана, але й ерудована і войовнича публіцистика Маланюка і Багряного не інформованих, а деколи й реакційних кіл на Заході й готувала ґрунт для визнання державної України [4, с.483].

А в золотому фонді української публіцистичної спадщини, хай би хоч першої половини XX ст., такі імена як С. Петлюра, Д. Донцов, Ю. Липа, В. Міяковський, Мих. Міхновський, Є. Чикаленко, М. Шлемкевич, В. Винниченко, М. Хвильовий, Дм. Антонович, Мих. Мухин, Дм. Дорошенко та ін.

М. Неврлий також висловився про знамениту Маланюкову характеристику “двох типів імперіалізму” – “західно-римського й монголо-російського”. Якщо перший, завоювавши чужу країну, “обмежувався тільки ліквідацією володаря країни і насаджував свого проконсула..., не руйнуючи її етнічної, національної структури, залишав її культуру, мову, релігію, то монголо-російський імперіалізм силоміць накидав їм своїх богів, свою мову і культуру, запроваджував терор проти її національної еліти і геноцид – проти цілих верств населення. При цьому він не

* провансальська мова

† занадто пізно

лишень зухвало грабував матеріальні надбання народів, а й привласнював собі їх скарби культури й духовності” [4, с.91].

Потяг Є. Маланюка, як всіх вісниківців, до історизму обумовила його епоха (“доба жорстока, як вовчиця”), болюча програ національно-визвольної боротьби, поразка армії УНР (1917-1920), вояком якої він сам був. Цю велику національну катастрофу переживав кожен український патріот. А такі, як Є. Маланюк доскіпувалися до причин поразки, шукали пояснень, аналізували помилки та прорахунки, заглиблювались в історіософські роздуми і тлумачення. І в поетичних речах, і в творах публіцистичних він проголошує тезу, що положення України між Сходом і Заходом, історичний шлях із варяг у греки, степова розлогість, де на сході і півночі немає за що оком зачепитись, тобто відсутні природні кордони, що могли б бути перепоною при ворожих наступах, є передовсім “прокляттям” для України, а не її благодатним розташуванням:

*«О прокляття твоє,
Богорівне прокляття простору...»*

*Відвіку покарано степом
І простір всю силу п'є.
Під смаглявим монгольський лепом
Та проказою – тіло твоє.*

*.....
Але й ніж не спасе, не допоможе...
Дикий вітер та чорний степ, –
Лиш будяк на нім – Боже наш, Боже!
Мертвим, чортовим зіллям росте.*

Категоричність Маланюкових тверджень інколи тільки – виклик для розмови, для роздумів чи навіть заперечень його тверджень. Він і сам уміє засумніватись у собі. 23 травня 1944 р. поет у своєму нотатнику записав: “Можливо, що в геополітичних умовах нашої Батьківщини (“шлях”) єдина форма **національного** існування є стан **селянства** (коріння, хитрість, нерухомість)” [3, с.73].

Тому у більшовиків, скаже він згодом, була потреба нищення родини (“ворога народу”) до 3-го коліна, дітей, братів і т. інш. “Москаль – нещадний убійник. Тайна. Тайна чекізму” [3, с.212].

І Микола Неврлий, і багато інших герменевтів поезії Маланюка не без підстав твердять, що Еллада і її дітище Візантія зі столицею Царгородом (або Константинополем), яка зберегла спадщину антики і кілька віків панувала над Чорним і Середземним морями, – це “сюжет” прославлень. Та є в Маланюка ще інша Еллада (образ України), що за свій квієтизм, пасивність і візантійський сервілізм, затаврований ще Шевченком, часто в ній критикована. Протиставленням такої Візантійській Елладі у нього є «Залізний Рим».

*Залізний Рим – відісторичне,
Невичерпальне джерело,
Де мідь латини славить вічність
Над хвилями щоденних злоб.*

Не тільки Маланюк, а в загальному вісниківці порушували подібні проблеми, що руйнували канон застиглих консервативних поглядів в імперських умовах на категорії нація, народ, культура, особа, суспільство тощо, виховуючи реципієнта, здатного по-новому осягати цей комплекс ідей, уже диктованих новітнім часом. Тому Олег Баган зазначає, що вісниківці “принесли в національну журналістику і культурно-теоретичну думку настроїв безнастанного змагання, особливу емоційність оцінок і суджень, посилену моральну відповідальність і вимогливість, це вони раптом розітнули тяжкі і болючі причинні глибини національних поразок і втрат, хворіб і падінь. Саме в їхній есеїстиці вперше українська культурна проблематика отримала контекстуально європейське осмислення, Україна з ганебним тавром малоросійства, розірвана між Сходом і Заходом, позбавлена провідної верстви, вимучена історією, забалакана й спровокована рідними «патріотами», вибухнула в ній палючим ядром національних борінь, шукань, суперечностей і незгод” [5].

Спостереження О. Багана поглиблює відомий дослідник міжвоєнної доби Сергій Квіт, який не без підстав вважає, що синтетичний жанр вісниківської есеїстики цілковито відповідав цьому драматично-бурхливому часові і що його значення “добре розумів стиліст Д. Донцов, який прагнув максимально адекватної часові форми вираження. Есей передбачає контекстуальну виробленість національної культури, інтерпретацію, а не опис різноманітного фактажу, відбір посутньої інформації та, найголовніше – есеїстика стає можливою тільки за наявності яскравої авторської особистості, виступаючи його відповідальним самовираженням, вимагаючи цільної натури й оригінальної думки” [6].

Історична заслуга Д. Донцова не тільки у творенні політичної ідеології вісниківства та його впливу на формування світогляду самих вісниківців, але й у плеканні літературних талантів у душі естетики життєвої енергії та екзистенційного **вибору** героя, в якого “луки витягнені, сагайдаки відкриті, шаблі вигострені”, який понад усе волів “спис надломити край поля половецького...”, аби “шоломом напитися Дону, або голову свою положити”. “Є дві України! – казав Донцов, – Україна щасливих «гречкосіїв», «бідних невольників», і Україна XVII віку і гетьманщини, старої князівської Руси” [7].

У цьому душі – душі **енергії і сили**, поєднаних із **гармонією краси**, маємо літературознавчі його праці: «Поетка українського Рисорджименто» (Львів, 1922), «Наша доба і література» (Львів, 1937), «Микола Хвильовий» (1942), «Правда прадідів великих» (Філадельфія, 1952), «Поетка

вогнених меж. Олена Теліга» (Торонто, 1953), «Туга за героїчним» (Лондон, 1953), «Дві літератури нашої доби» (Торонто, 1958).

Звичайно, у багатьох не тільки суспільно-ситуативних моментах, але й формульовано-світоглядних принципах Маланюк перебував під впливом Донцова. Їх погляди мали спільну генетику, свою, сказати б, органічну природу. Та передовсім слід розуміти й “автономію” маланюківського мислення, його характеристичну сутність. Він аж ніяк не за інерцією та не за чийось впливом, а за своїм власним чуттям, наприклад, не поділяв суспільно-політичних поглядів М. Драгоманова, його ідей федералізму, заперечень революційного шляху на користь суспільно-політичних перетворень парламентськими реформами тощо. Він був переконаний, що саме Драгоманов знівельював в українському суспільстві революційних дух, який будив Т. Шевченко*.

Вісниківська публіцистична есеїстика, хоч і мала свою спільну ідейно-естетичну складову, проте вона собою являла виразну індивідуалістську сутність кожного автора зокрема. Якщо, скажімо, Д. Донцов – літературознавець і критик із витончено естетичним смаком та унікальною європейською ерудицією, у своєму дусі трактував творчість Бажана, Рильського, Сосюри, Тичини, Плужника, Фальківського, Слісаренка, Хвильового, Семенка, то аж ніяк не означало, що, наприклад, Ю. Липа, чи Є. Маланюк за “поведінкою доброго тону” мусили “вторувати” на “шефа”. Їх погляди часто були розбіжними*.

* Цікаві спогади про «драгоманівську справу» залишив Леонід Лиман: «...Із роз'яснень Маланюка виходило, що в поразці української національно-визвольної боротьби винен М. Драгоманов. Він нібито проповідував федералізм, якийсь кволий гуманізм, всепрощення, братерство навіть з ворогами, неконечність збройної боротьби. Своїми поглядами Драгоманов нібито приспав політичну чуйність цілого українського покоління». (Див.: Маланюк Євген. Нотатники (1936–1968), упорядкування та примітки Леоніда Куценка. – Київ, 2008. – С. 266; Маланюк Євген. Земна мадонна. / Передне слово Миколи Неврлого. – Братислава, 1991. – С. 378-381.)

Принципове розходження між Є. Маланюком та Ю. Липою визрівало ще від середини 1930-х років, коли з'явилися друком перші есеї та історіософські праці Ю. Липи. Остаточно конфлікт у поглядах на історичну долю українського народу сформувався після виходу в світ його праці «Призначення України». На противагу Є. Маланюкові, що всією своєю творчістю намагався розбудити приспану націю, притуплені віками неволі почуття національної гордості й державотворчі прагнення, Ю. Липа подає цілковито оптимістичний погляд на вітчизняну історію. Він стверджує, що в українському народові переважають особистості позитивні й творчі, причому висновок цей зроблено на підставі ретроспективного простеження української долі від далеких антич до сучасності. На сторінках книги видання 1953 р., що зберігається в архіві Є. Маланюка, його рукою зроблено запис олівцем: «16. 03. 1966. Книга написана в трагічно переломнім моменті, dla rokrepienja dnt, тому в ній легенда (міт) **раси**, сказати б, **понад** нацією». Збоку приписано: «1) поет, 2) лікар, 3) біопсихолог, 4) відважна самостійність думки. Мінус – книжка заспокоює! Утім, у післявоєнний час Є. Маланюк високо поцінував поетичний доробок Ю. Липи, був упорядником видання його вибраних творів (Чит.: Маланюк Євген. Нотатники (1936-1968), упорядкування та примітки Леоніда Куценка. – К.: Темпора, 2008. – С. 250; Липа Юрій. Призначення України. – Едмонтон, 1953.)

Про “незалежність” виразно Маланюкових поглядів на літературні факти та явища може служити і такий факт. Свого часу Британська енциклопедія вмістила статтю Євгена Маланюка про українську літературу, в якій він подав такий перелік письменників ХХ ст.: Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник, Олександр Олесь (дорадянський час); радянський – Павло Тичина, Микола Зеров, Максим Рильський, Валер’ян Підмогильний, Юрій Яновський, Микола Куліш, Микола Хвильовий; далі йдуть Львів і Прага: Марко Черемшина, Ольга Кобилянська, Катерина Гриневичева, Юрій Дараган, Олег Ольжич, Юрій Липа, Юрій Клен, Дмитро Донцов. Володимира Винниченка у цьому перелікові немає.

“Мені здається, – вважає І. Качуровський, – що Маланюкове гістеричне заперечення Винниченка як письменника зумовлене трьома факторами. Перший: ... чимала доля провини за неуспіх нашої визвольної боротьби в роках 1917-1920. В очах нашого суспільства на Заході тінь Винниченка-політика падала на його творчість і цілковито її затемнювала”. Другий фактор полягає в тому, що Винниченко свого часу спричинився до виключення Донцова із РУПу. Донцов у 20-30 рр. був ідолом західноукраїнської та емігрантської інтелігенції, то, зрозуміло, що це вдарило по його авторитету, тому він “мав нагоду помститися і прищепити тій молоді безглузду ненависть до Винниченка письменника”. І третій фактор за Качуровським той, що Маланюк був добрим знавцем російської поезії. Він знав, що російські “ліві” революційно-наставлені літератори – белінських, чернишевських, герценів, горьких називали “могильщиками російської культури”, що вони “чистої води графоманія”. А оскільки Винниченко, каже Качуровський, – «також був “лівий”, мені добачається підсвідома проекція російської графоманії на Маланюкове сприйняття творчості Винниченка» [8].

Громадянський обов’язок і суспільна місія письменника для Маланюка не означали дотримуватись насаджуваних доктрин, бо душа людини, відповідна “образу Божому”, а слово істини завжди виростає “особистісністю лише національної суті”, то у творчому інстинкті митця завжди закорінене начало духовне. Із протилежністю оцінок Є. Маланюк ставиться до творчості М. Хвильового, хоч Хвильовий і Винниченко у політичних поглядах були більш, ніж близькі. Хвильовий виступав як соціаліст-революціонер, сподівався, що українська незалежна держава може існувати як соціалістична республіка в складі “союзу”. І все ж в атмосфері ідеологічних суперечностей він на Маланюка “справляв враження струму свіжого повітря”. Особливо це було відчутно під час так званих українізацій та дискусії 1925-28 років. Не хтось інший, а М. Хвильовий писав такі речі, як «Камо грядеши», «Думки проти течії»,

«Україна чи Малоросія». Для конкретнішого уявлення історичного тла ще одна довідка*.

Погляди Хвильового в основних своїх спрямуваннях не тільки не відповідали більшовицьким потребам, але й були їм ворожими. Його позиція у літдискусії викликала занепокоєння у партійних колах. Термін “хвильовізм” лякав. Генеральний секретар ЦК ВКП(б) Йосип Сталін у квітні 1926 р. звернувся до Л. Кагановича, який тоді очолював ЦК ВКП(б)У, висловлюючи обурення проти Хвильового: “...коли західноєвропейські пролетарі з захопленням дивляться на прапор, що повіває в Москві, український комуніст Хвильовий не має нічого іншого сказати на користь Москви, крім того, як закликати всіх українських діячів до втечі від Москви. Що ж говорити про інших українських інтелігентів з некомуністичного табору, коли комуністи починають говорити й не тільки говорити, але й писати в нашій радянській пресі словами Хвильового?” Так ще в добу творення Вапліте дано було сигнал до гострої боротьби з групою Хвильового. В. Чубар, голова Совнаркому УССР, незабаром у центральному органі компартії «Комуніст» писав: “Тов. Хвильовий радить: швидше тікати від російської літератури. Хто може дати таку пораду: “без всяких застережень”? – Той, хто не хоче бачити Москви – центру інтернаціональної ідеї”. Наступного 1927 року на X з’їзді КП(б)У в звітній доповіді Л. Каганович говорить про Хвильового як “підголоска” буржуазії і “куркулів”, “які покладають свої надії на реста-

* У 1922 році, з поворотом большевиків до політики «українізації», виникає спілка революційних селянських письменників «Плуг» на чолі з Сергієм Пилипенком. Спілка виступає з цілком офіційною большевицькою декларацією і ставить своїм завданням, «пругнучись на ідеї тісного союзу революційного селянства з пролетаріатом», «прямувати «до утворення нової соціалістичної культури» і з цією метою вести масову роботу. Серед численних членів цієї організації спершу виділялися Петро Панч, Андрій Головка, Іван Сенченко, Андрій Панів, Докія Гуменна, Галина Орлівна, Сава Божко, І. Кириленко, П. Нечай, О. Ведмицький, та ін. Спілка видавала альманах «Плуг» і журнал «Плужанин», пізніше «Плуг». В міру створення інших об’єднань і фактичного перетворення «Плуга» на мережу студій для початківців, більшість видатніших письменників від цієї організації відійшли, ставши членами Вапліте, «Молодняка» чи ВУСПП.

Наступні роки приносять жваву літературну дискусію, що далеко вийшла за межі поставлених в ній спочатку питань про характер нових письменницьких організацій. В центрі дискусії 1925-28 років стоять писання Хвильового і діяльність очолюваної ним письменницької групи. Спершу ця група виступила як Вільна Академія Пролетарської Літератури – «Вапліте» (1926-28). Це була організація, що свідомо відмовлялася від форм масової роботи. Вапліте висувала вимогу творення високоякісної літератури, мистецького самовдосконалення, засвоєння здобутків світової культури. До Вапліте входили: Микола Хвильовий, Микола Куліш, Аркадій Любченко, Павло Тичина, Микола Бажан, Юрій Яновський, Олекса Слісаренко, Михайло Йогансен, Юрій Смолич, Михайло Яловий (псевдонім – Юліан Шпол), Петро Панч, Олесь Досвітній, Іван Сенченко, Григорій Епик, Олександр Копиленко, Василь Вражливий, Гордій Коцюба, Павло Іванів, Михайло Майський. Після примусової самоліквідації ця група виступила як співробітники журналу «Літературний Ярмарок» (1928-30). (Чит.: Гальчук М. Літературне життя на підсоветській Україні. Проза 1920-30 років. Мюнхен-Париж, 1952. – С. 8-9).

вращію буржуазної влади на Україні силами збройного чужоземного імперіялізму” [9].

Є. Маланюк високо цінив і памфлети, і художню прозу М. Хвильового, ставлячись до неї вимогливо. Він зокрема писав: “Алітерованість у Хвильового така яскрава, всі ці словесні переливи (лі-лю-лі, латаття – Латвія, інші моменти в «Арабесках»), нарешті, тонка ритмічність – не полишають жадного сумніву щодо природи прози Хвильового: вона є наскрізь інструментована від початку до кінця. І звідсіль, із цього надміру музики в словеснім майстерстві Хвильового-новеліста походять усі характеристичні недомогання його прози: розхитаний, часом ледве накреслений кістяк, брак композиційної міцності – особливо на більших полотнах, імпресіоністичний телеграфізм речень (навіть не мазків, а власне нот), надзвичайна, як на прозаїка, чисто лірична сміливість епітету (“синій дощ”) і метафори” [10].

Присутність постаті Хвильового, як Особистості у духовному арелі Маланюка, не була якоюсь тимчасовою чи ювілейно-принагідною. “Силове поле” ідей та громадянської поведінки Хвильового для Маланюка, сказати б, ніколи не згасало. Його творчість “залізних імператор строф” ставив у найрозмаїтіші дискурси своїх історіософій. 28 квітня 1946 р. Євген Маланюк занотував: “Коли Хв[ильового], Дон[цова] й мене називають землячки(енки) “москалями” (чи “поляками”), то, певно, в цім таїться якась правда в тім страшнім значенні, що ми – називаємо себе силами Нації, а землячки – елементами етнографічно відмінними. Ц.т. з цього висновок ще і ще раз, що нації – **ще немає**, а може й взагалі не було...”

Натомість винниченки й огієнки – є свої, “наші” – їм ніхто не закине, що вони “москалі”, хоч де факто, є то типові росіяни”.

Майже два десятки літ перед цим (1927 р.) у знаменитій своїй «Репліці», реагуючи на різнобічні оцінки «Вальдшнепів», зокрема на тлумачення дорікань Карамазова Шевченкові, Маланюк висловився, що “єдиним ліком, єдиним рятунком проти всіх, Хвильовим так гостро окреслених національних хворіб наших, є саме вогняна, вулканічна, страшна в своїм національнім демонізмі поезія Шевченка – і до цього часу – тільки вона єдина і ніяка інша” [11, с.75].

Промовистим у цьому контексті є спогад приятеля Є. Маланюка ще з польських таборів інженера Петра Шоха, який засвідчував: “Пригадується час, коли по цей бік залізної заслони розпинали Миколу Хвильового. Чого тільки не писали тоді про нього! І міра втратилася так, як то вміємо робити тільки ми. Маланюк дуже болів над цим. Він був по стороні Хвильового. Він казав, що не можна обвинувачувати мистця за вчинки його персонажів. Для нього мірилом була мистецька вартість творів. Та й закинути Хвильовому брак послідовності не було рації після того, як він написав свої знамениті «Памфлети», а пізніше «Вальдшнепи», і нарешті, заплатив найбільшу ціну за ревеляційне «Геть від Моск-

ви!»). І це в умовах нечуваної деспотії, в повній свідомості того, що його за те чекає!» [12]

Для повнішого портрета Миколи Хвильового в рецепції Євгена Маланюка зацитую ще декілька маланюківських вельми промовистих тверджень, зафіксованих у його нотатниках. **Твердження перше:** “Хвильовий – особистість. Особистість більша за так звані ідеології. Що б там не твердили “історичні матеріалісти” – нічим, ніякими димовими й **димократичними** завісами не можна закрити правди про особистість в історії” [3, с.152]. **Друге:** “Комунізм у Хвильового був таким самим псевдонімом, як “азіатський ренесанс”, як “Аглая”, як “Карамазов”, як і його прізвище (“психологічна Європа”). Він був громадянином тієї уявної України, якою **б** вона **мала** бути, але якою вона – через мільйон пилипенків – передовсім! – ніяк не може статися. Психіка Хвильового не була колоніальна, а державна. Він був особистість і цього любезні -енки ніяк не можуть йому вибачити... Як трудно бути у нас Великим!

Смердикуренкові не приходять у голову, що Хвильовий міг би залишитись Фітільовим і піти на широку арену Росії, але він не пішов. (Смердикуренко пішов би, коли б його прийняли). Хоч би за це були всякі ващенки вдячні... Вони чудово знали, що коли б “українство” мало б **трьох зорганізованих хвильових**, тоді пилипенкам робиться тотальний каюк...” [3, с.119-120].

Особливий пієтет Євгена Маланюка до Миколи Зерова. Маланюк йому присвятив три ліричні портрети («Під дикий галас доброго і злого», «Миколо Зерове, втративши сина...», «Ти не любив приблизних рим»)*. До речі, Микола Зеров один-єдиний в радянській Україні відгукнувся на Маланюкову збірку віршів, яка вийшла 1925 р. в Подєбрадах. Він зокрема писав, що “Євг. Маланюк – безперечно, один із найталановитіших молодих поетів української еміграції... Нема поезії більш протилежної ідеологічно нашим настроям і темам, як Маланюкова поезія... Маланюкові безмірно дорогі його родові, козацько-чумацькі традиції (він син “цього племені”. – Т. С.). Поет відчуває на собі кров тих, “чия упевнена рука зміцняла сивого Мазепу”, і тих, що в урагані майбутніх подій скинуть ярмо Москви і “московський лапоть не пустять на “паркети українських саль”. Розуміється наша радянська дійсність має в Маланюкові ворога... В азіатський ренесанс він не вірить, і тому для нього ці “жорстокі кроки орд”, “непроглядні хащі” і “дикі печеніги” не початок нового дня, нової доби, а національна катастрофа, Калка: староруське військо розбито, і на грудях князів бенкетує татарва:

*Не вбито нас. О стократ – ні!
Чом не прийняли смерть в борні?*

* Детальніше про це: Салига Тарас. Молитва Євгена Маланюка до Миколи Зерова // Літературна Україна. – 9 лютого 2012 р. – № 6 (5435). – С. 6-7.

*На груди нам кладуть помости,
І на помості – ханські гості.*

В Тичині йому дорога чутливість до староукраїнської традиції. Але Тичина нинішній, поет соціальної революції і “Вітру з України” йому ненависний [13].

Очевидно, що із зрозумілих причин Є. Маланюк не оминав творчості Володимира Сосюри. Свого часу вони разом воювали під стягом Симона Петлюри, а в 1927 році Сосюра в журналі «Червоний шлях» друкує відповідь на «Посланіє» Є. Маланюка, адресоване не йому, а М. Рильському і П. Тичині, що було опубліковане у «Літературно-науковому Вістнику», 1926 (Книжка XII, с.289-302)*.

*Вирує в кожному краю...
Уже плывуть грозою тучі...
Шановний пане Маланюче,
Ми ще зустрінемось в бою!..
.....
Ви – перелякані і так.
Це почуття у Вас незмінне
Ще з тих часів, з тих днів, коли
Нам росіяни помогли
Прогнать Петлюру з України.
.....
Але Ви хочете у зливі
огню і «кари»...
Та дні не ті. Зламався істик...
Ви – не фашист, а лиш фашистик.
.....
Ви тільки трупи жовто-сині...
Що впали на холодний брук.
.....
Ми живемо в країні Рад,
ми волю видерли із крові...
і може тільки психопат
Злучити Маркса з Соловйовим
і слать на нас містичний гнів...

Так, ми йдемо... ми прийдем, пане,
у віршах мойого пеану!..
«Симфонія мускулатур»
вам не такої заспіває...
Ми вам «Посланіє» згадаєм,
коли ви станете під мур...*

* Детальніше про це: Салига Тарас. Євген Маланюк і його «Посланіє» // Євген Маланюк. Повернення: Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи. / Упорядкування, наукове редагування, передмова Тараса Салиги. – Львів, 2005. – С. 219-225

Євг. Маланюк на подібну до Сосюрової «Відповіді», себто на інвективний вірш Я. Савченка, відповів своїм віршем, а В. Сосюрі час від часу критично дошкуляв: “Так Сосюра, – писав Маланюк, – при великих природніх даних, але при цілковитім бракові металу, залишається гіпертрофованим епігоном скорше балалаєчно-гітарного, ніж бандурного олесівства, і при своїй “червоності” й “революційності” він є якраз повним втіленням питомого, контрреволюційного, з природи співучого, але безформного дореволюційного старо-українства. Що гірше, Сосюра, як виявляється, зовсім не останній рецидив українського минулого, за ним тягнеться ціла хмара... Певно, ця “плачлива традиція” української поезії ще довго буде згасати, аж поки її не знищить здорова атмосфера майбутнього українського суспільства, що випростає спину у власній державі” [11, с.30].

Але ці рядки Маланюк писав того ж 1927 року, коли з’явилася «Відповідь В. Сосюри на «Послання» Є. Маланюка». На смерть Сосюри (1965) Маланюк відгукнувся статтею, яка знаходиться в архіві УВАНу (США), де він про Сосюру говорить із невдаваною теплотою, згадуючи його як вояка III-го Гайдамацького полку Запорізької дивізії армії УНР. “Про Сосюру, – пише він, – мало сказати, що він був лірик. Він був втілене джерело національної співучості й оригінального голосу” (Архів Є. Маланюка Ф.LXXXVIII – Од. Зб. 66) [3, с.262].

Боже благословення сходило на поета, щоб він не таїв у душі злісні сосюрівські інвективи, диктовані не серцем поета, а свавільним режимом єжових та кагановичів. Маланюк дав урок християнського благочинства, розуміючи, що наступні покоління оцінять у Сосюрі Великого Українця і водночас побачать у ньому зацькованого і приниженого кремлівського прислужника “зі страху”. Скажу більше, Маланюк немов відчув вірш, який присвятить В. Сосюрі поет В. Гужва уже в незалежній Україні.

*Любов'ю надірване серце,
молла й моджахед України,
стотисячний воїн Петлюри,
піддослідний більшовиків,
ти дервіш в халаті психушки,
провидець з очима дитини,
донецький сумний соловейко
на всі українські гілки...*

*Чому тебе вибрала доля – не знаєм,
бо відки нам знати,
знання лиш помножить скорботу
за тим, що тебе вже нема.
Тобі Україна була і сестра,
і дружина, і мати –
бувала ж, одначе, як мачуха люта,*

як чорна зима.

*Ти б міг розповісти, Поете,
як в мушлі ховалися друзі,
як, струєна співом нещирим,
розколювалась голова,
як раптом тобі серед ночі
зривала поезія шлюзи,
поставлені, наче капкани,
і мислять твоїм, і словам...*

*Та годі уже суєслів'я. Життя –
то суцільна чернетка
на камені, а чи папері,
на лазерних дисках доби...
Аби хоч єдиний нащадок здобув
з глибини Інтернету
й поклав собі десь біля серця:
«Любїть Україну. Люби...»*

Із Маланюкових часових координатів ми сьогодні суцї є тим “майбутнім українським суспільством”, яке ще “не випростало спину”, а все ж ще намагається це зробити, пізнаючи ті універсальні домінанти спадщини Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, на яких зокрема акцентував Є. Маланюк. Його дослідження «Ранній Шевченко» (1933); «Три літа» (1935); «До справжнього Шевченка» (1937); «Шлях до Шевченка» (1942); «До Шевченкових роковин» (1947); «Шевченкові метаморфози» (1956); «Шевченко в житті» (1956); «Шевченко живий» (1961) – це розкодування Шевченкової науки, яку нам належить засвоїти.

Шевченкознавчі напрями у наукових рецепціях Маланюка в основному світоглядно-філософські, але нерідко – поетико-лабораторні, коли Маланюк аналізує естетичну природу вірша, його формотворчу будову, генетику образу, “душу” слова тощо. “Коли “розсипати” вірш справжньої поезії, – казав він, – на слова, побачимо, що кожне слово є знайоме, вживане і надуживане. Жадної артикуляційності. І лише вкладене назад у систему (= організм) вірша, воно дає свій поетичний ефект... Рецептів немає. Всі “поетики” з’явилися вже post factum. Бо – “на початку був твір”, і при тім твір “рожденний, а не створений”, а вже потім розмови й фахові теоретизування. І митець (поет), все-таки, мусить бути nascuntur” [3, с.193].

Мені вже доводилось говорити, що Маланюк – відвертий перегук із Шевченком. Принаймні у тому, що озброївшись “стилетом” і “стилосом”, він кинув, як і Шевченко, виклик своїй добі і не скорився їй, він теж явився “бунтом”, “полум’ям” свого часу, ставлячи перед собою якнайвищі критерії самооцінок і з такими, може інколи й перевищеними, підходив до історичних колізій української долі, до її постатей і, зрозуміло, до своїх сучасників.

Євген Маланюк, як і Тарас Шевченко, свій громадянський і мистецько-творчий світогляд формував на історико-пізнавальному досвіді рідного народу, на тих найскладніших і найгероїчніших перипетіях, що залишилися непроминальними в глибокій і сивій давнині, на славних долях князів та гетьманів, що вкарбували не тільки помітні державотворчі і культурницькі сліди на українських шляхах, але й спричинилися до розвитку загальнолюдської цивілізації*.

Є. Маланюк, як мало хто зумів по-своєму лаконічно, але суттєво і містко оцінити геній Шевченка і геній Франка. “Якщо, – писав він, – козацького походження селянин – Шевченко тій скелі могутньо протиставив свій демонічний національний інстинкт, який всупереч всьому і всім знав, що “в своїй хаті своя правда і сила, і воля”, то тієї благодаті національного генія Франко – з багатьох причин – не мав. І тому син дрогобицького ремісника вийшов проти неї з тією зброєю, яку мав від народження і яку ціле своє тверде життя сталив та вдосконалював: зі зброєю р о з у м у.

Шевченко ту скелю на крилах генія перелітав. Франко мусів ту скелю прорубувати. І він її прорубував – в холод і спеку, день і ніч, рік за роком, невпинно, систематично – послідовно – аж крізь отвір у скелі показалося світло історичної дійсності, світло багрове й димне від пожеж і крові. Але тунель був прорубаний і неволя, неволя і н т е л е к т у а л ь н а, надлюдським трудом Франка була переможена.

Не пригадую собі в світовій поезії такого апологета й співця розуму-інтелекту, як поет Іван Франко.

*Ти, розуме-бистроуме,
Порви пута віковії!” [14]*

Якщо шукати генези спільності, перекликів, “контактів”, співзвучань, своєрідних ідейних продовжень між художніми чи публіцистичними колізіями І. Франка та Є. Маланюка, то генеза ця глибоко не прихована. Навпаки, вона майже завжди на поверхні, і полягає вона в життєво-творчому оптимізмі, яким можна було протистояти важкій ідеологічно ворожій епосі. А також полягає в тому універсальному інтелектуалізмі, яким самовизначався творчий шлях І. Франка і Є. Маланюка**. Ось декілька Маланюкових розсипаних сентенцій-констант, що звучать як літературознавчі аксіоми:

І. Вєсь «Кобзар» (як і “кобзаризм”) дивно безрадісний, похмуро-“гайдамацький”, “свячено-ножовий”. І це Хвильовий відчув, може, перший з нашого покоління.

* Детальніше про це: Салига Тарас. Розкуймося, братаймося. – Ужгород: Гражда, 2009. – С. 61-86.

** Детальніше про це: Салига Тарас. Франко – каменярь. – Ужгород: Гражда, 2007. – С. 103-120.

2. Шевченко, що дав найвлучніші образи московського імперіалізму (“нам тільки сакля очі коле”), що його рушійною силою є ненависть до Росії – своє робитиме до кінця. Хіба Москва мусить його заборонити, бо фальшивання нічого не допоможуть.

3. Шевченко був походженням тектонічного. Це підземний вибух нації. Нації все ж таки живої. Він геній не *deus ex machina* (але *deus ex spiritus*), тобто геній, що зріс на певному ґрунті з живої сили народу, буття душі, життєвого натхнення.

4. Шевченко – моноліт. Він у нас один !

5. Найстрашніший шок Шевченка – казарма.

6. Бунін так сприйняв Шевченка, що не міг із ним розпрощатися, аж до смерті все згадував і захоплювався: “чайка скигить літаючи...”

7. Шевченко був вільним завжди, бо був творець.

8. Ми всі пересадні, гіперболічні, на самій границі гротеску («Редкая птіца долетіт до середини Днєпра»). От Шевченко мав міру (мимо всього), а Леся Українка – найбільше.

9. Поетична творчість Шевченка пронизана духом військовості, себто козацтва.

10. Куліш – гостре сполучення романтизму (серце) й позитивізму (розум). Звідси й роздвоєність і непорозуміння з Шевченком (як романтиком і просто генієм).

11. Дехто любить Шевченка в Олесеві, а дехто навпаки: Олеся в Шевченкові.

12. Коли Шевченко був у поезії явленням майже демонічної – в своїм творчій діонісійстві – НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕМОЦІЇ (якої жар, до речі, так відчував і так подивляв Франко), то Іван Франко був явленням у ній НАЦІОНАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ.

13. Франко-поет природою своєю – явище не естетично-емоціонального, а саме інтелектуального, сказав би я, тетеанського роду.

14. Франко-поет неустанно оспівує саме “розум – владний” – навіть з наївним і зловісним додатком – “без віри основ”.

15. ...в роки наших фатальних історичних хиб і національної сліпоти відчувалася саме НЕПРИСУТНІСТЬ Франка.

16. ... проблема роздвоєної психіки (проблема «двійника») – пов’язана із проблемою національного провідництва.

17. Для людей мого покоління, навіть причетних до літератури, Франко залишається вельмишановною “академією наук в одній особі”.

Роль постаті Шевченка в українській історії та становленні національного світогляду нації в оцінці Маланюка вибудовується не на емоційно-патріотичних гаслах, переповнених романтизмом, а на глибинному відчутті в часі (і в різних часах!) та витонченому аналізі і розумінні його творчості.

“Маланюкове Шевченковідчування, – висловився Леонід Куценко, – свідчить по доростання самого письменника до розуміння особистості

поета-пророка. Проза письменника-вигнанця віддзеркалює переосмислення ним окремих своїх думок і суджень, відкриття нових граней готичної сутності особистості національного генія і, як наслідок, прагнення скоригувати себе самого.

Натомість, як би не парадоксально це видавалося б на перший погляд, особистість Миколи Гоголя була знайомішою і зрозумілішою Маланюкові. І не тому, що він знав і захоплювався письменником ще з дитинства, з реальної школи. Справа в іншому. Маланюку випало повторити частину шляху, що його пройшов свого часу Гоголь. Йдеться про второвану Гоголем стежку “української шляхетчини” до Петербургу. Для Маланюка вона пролягала коридорами реальної школи, “поза школою – перебуванням в товаристві міської “передової” (отже, майже цілком жидівської) інтелігенції” [15, с.270].

Тема Гоголя для Маланюка була не менш важливою, ніж тема Шевченка. Цій темі він присвятив дослідження «Гоголь» (1933), «Гоголь–Гоголь» (1935), «Гоголь у літературознавстві» (1943), «Шевченко і Гоголь» (1944). Унікальність Гоголя дала йому можливість розгорнути сюжети про інтелектуальне донорство українських сил, що творили духовне обличчя Петербурга ще від часів Ф. Прокоповича, про “духовне двійництво”, про шлях від “малороса” до “общероса”, “продажу душі”, про “національно-культурне самогубство”, фатальність долі Гоголя тощо. Маланюк принципово наголошував, що “супоставлення Шевченка поруч Гоголя, а то й конфронтація цих бігунових у нашій культурно-історичній процесі постатей” дає змогу повніше збагнути самого Шевченка.

Для характеристики образу Лесі Українки, її ролі в українській історії та унікальної присутності в європейській культурі Євг. Маланюк, як висловився Л. Куценко, скористався іменем героїні Лесиної драми*. “Князь поезії” часто звертав увагу на те, що й інші бачили, але його, мов не помічали, не акцентували на ньому, а він надавав йому особливого значення, якщо хочете, якоїсь “центрової сили”. На перший погляд він, наче тільки інформує, що «Великий льох» Шевченка почала розкопувати лише еміграція: Липинський, Смаль-Стоцький, Чижевський, Антонович, Щербатівський, Биков-Шевгенів, а насправді це ляпас соцрежимному літературознавству, яке оголосило Шевченка революціонером-демократом, проте його творчість трактує однобоко та викривлено.

* *Постать трагічної пророчиці Кассандри Леся Українка вивела в однойменній драмі (1907). А чотири роки до появи «Кассандри» Л.Українка у листі до Ольги Кобилянської писала: «Ся трагічна пророчиця, з своєю ніким не признаною правдою, з своїм даремним пророчим талантом, власне такий неспокійний і пристрасний тип: вона тямить лихо і пророкує його, і ніхто їй не вірить, бо вона хоч каже правду, але не так, як треба людям; вона знає, що так їй ніхто не повірить, але інакше казати правду не вміє; вона знає, що їй ніхто не прийме, але вона не може мовчати. Бо душа її і слово не дається під ярмо...» (Маланюк Євген. Нотатники (1936-1968); упор. та прим. Леоніда Куценка. – К.: Темпора, 2008. – С. 406).*

Узагальнюючи проблематику літературознавчої прози Маланюка, наголосимо на тих двох основоположних чи глобальних напрямках, які є наскрізними в його “спостереженнях”. Перший (спостеріг Л. Куценко) – це **“життєдайнотворча правда Нації”**, **“національне начало”** як першооснова будь-якої творчої (чи то розбудова держави, чи творчість мистецька), **“будівничої чинності під умовою, що в ній бере участь елемент духовий”**. Другий напрям – **“проблема національної еліти”**, **“великої людини”**, **“особистості”** [15, с.254]*.

У Маланюківській історіософській апології, в її універсумі завжди були закладені два протилежні начала “біле” і “чорне”, позитивне і негативне, і на внутрішньому конфлікті між ними він шукав зерен істини, природнього пізнання стану речей. У своєму нотатнику він записав: «Що є в моїм народі страшне: 1) глупота хитруна 2) хамство. Обидва складники вдачі є **набуті**, а не вроджені. Особливо непростий є другий складник. Він не є такий безпосередньо одвертий, як у Москаля. Це хамство переважно “дипломоване”, інтелігентське. Бо у наших селян аристократичні прикмети, ще не вивітрені...» [3, с.210].

Отже, досліджуючи етноментальну глибину української людини, Маланюк ставить її у конкретні часові умови і наскрізь “просвічує” її душу за допомогою тривалих власних спостережень та суб’єктивних аналізів. Але маланюківський суб’єктивізм переважно, а точніше, майже завжди, ближчий до об’єктивізму, ніж віддаляється від нього. Наприклад, у його нотатнику читаємо, що Україна від 1917 до 1923 р. була своєрідною **Іспанією Східної Європи**. Але “все знищив п. Мина Мазайло, ц.т. Пилипенки, Огієнки, -енки й -енки. Це ж ясно, як цитрина, що саме Мина Мазайло, попади він до УНР і на еміграцію (Поцелуй Шапка) малював би тризуби на крильниках, не те що на фіраночках, як m-me Поцелуй Шапкова. Так само, як Огієнко, залишиш він на Батьківщині,

* *Тема особистості, заявившись у «Думках про мистецтво», теоретично виокремлюється лише наприкінці 20-х років («Буряне поліття», «У пазурах раціоналізму»). І все ж письменник вважав необхідним у середині 30-х спеціально звернутися до теоретичного аспекту обох проблем. При цьому пафос його діалогу з читачем близький до теоретичної настанови. Незважаючи на принагідний характер праць (дві з них писалися як виступи), їх зміст виважений і виношений автором. Що ж спричинило їх появу? Чому письменник вважав обов’язком довести свою позицію до слухачів і читачів, часом повторюючись в окремих моментах?*

«Могутній, Дужий, Майбутній» (Геній, Прометей нації), котрого поет виворожував ще в «Думках про мистецтво», на якого сподівався, що він ось-ось «прийде Сам. І прийде скоро» безнадійно спізнався. Початок 30-х остаточно зруйнував сподіванку на близьку перспективу державності. Національна ідея, як запорука її становлення, підмінялась у розчленованій і розшматованій політично еміграції. Для Маланюка це була катастрофа, на яку він не міг не відгукнутися. (Див.: Куценко Леонід. Dominus Маланюк: Тло і постать. Вид. друге, доповнене. – К.: Просвіта, 2002. – С. 254; Сивокінь Григорій. Коли «речі та істоти видно всебічно...» // Маланюк Євген. Книга спостережень. Статті про літературу. – К., 1997. – С. 5.)

був би, безперечно, Мазеніном, і то “до упаду”. Еврика! Ів.Ів. тепер – це Мина Мазайло в мантиї й митрі...

М. і. Мина Мазайло “серцем відчув”, що, мовляв, “з українізації нічого не вийде” – нюх у нього був, справді, як у “старшого Шрадово-го”. І тому в сьогоденній дійсності в Україні найбільш заховався – Мина Мазайло – під різними назвами й в різних виданнях. Родичі Мина Мазайла на еміграції (часом дипломовані) глибоко переконані, що потрібна літературна пропаганда “літературної України”, ц. т. плекання так званої “національної свідомості” по лінії мозку й думок. В дійсності ж національна свідомість – це своєрідна **пульсація крові**, це **серце**, а не **голова**. Національну свідомість можна **обудити**, ніколи не “прищепити” чи “вмовити”.

Національна свідомість “Styl gui cot l’hrume memo”, а не азбука й арифметика. Їй не можна “навчитися” – і Мазайли того не розуміють, хоч може “серцем чують” і тому ненавидять світ тих, хто сміє говорити правду.

Переборення всілякої літератури в українство – ось завдання дня” [16, с.210].

Синтез історичних концептів та фактів Маланюкової дійсності, з якими він стикається віч-на-віч, які проживає в його роздумах, стає естетичним довершенням історіософських сентенцій та афористичністю висловів. Ось кілька прикладів. Уже майже при кінці життя Маланюк занотує: “Не можу бути ані святочним, ані – навіть – об’єктивним. В очах стоїть Київ року Божого 1918. Спочатку історичні дати: IV Універсал – 22.01; Крути – 29.01. Ще 4 лютого 1918 в потязі під Сарнами М. Грушевський – мимо всього – підсумував: “Історія 2-х “братніх народів” вступила в стадію, про яку відає біблійна історія перших братів: “І спитав Бог: “Каїне, де **твій брат** Авель?”” (22.01.1967) [3, с.217]. Або таке: “Історія повторюється: чи про Ліну не можна сьогодні повторити слова Франка про Лесю – “чи не єдиний мужчина на всю соборну Україну”” (2/3. 12. 1966) [3, с.181]. Як неспростовна догма світоглядної і морально-етичної поведінки читаємо його сентенцію запису 1939 року (14 червня): “Кожному треба зробитися Українцем – без цього України не буде. Вона мусить зробитися необхідною... як повітря, як віддих... Це фактор національної культури з усіма її плюсами й мінусами” [3, с.50].

Уже на схилі літ, повертаючись у роздумах в буремні літа, Маланюк замислюється: “чому нам не щастить в історії?” Кволий духом, на таку відповідь, як він дав, не спроможен. Історія – *magistra vitae*, але вона не може без кінця залишати на повторний курс. 27 грудня 1955 р. Євген Маланюк у своєму записнику занотує: “Були величезні склади зброї. Був багатий людський матеріал. Була територія.

Але ми програли Визвольну Війну. Ми її майже не “грали” – ми **не хотіли** воювати.

Бог нам дав єдину на землі країну: немає на світі такого підсоння, таких красевидів, такої щедрости ґрунту, такого здоров'я роси.

“Нема на світі України, Немає другого Дніпра!” але ми не захистили цієї країни, бо ми її майже не захищали.

Не можна жити “на дурничку”. Не можна довго існувати “в кредит”. Не можна існувати історично, тобто посідати Землю, не виконуючи обов'язків, що їх та Земля покладає на насельників її. Обов'язків усіх: географічних, історичних, геополітичних, геокультурних і навіть історіософічних.

Але ми їх не виконали, бо не виконували.

Грушевський залишив біля десяти томів біблій, де оспівував улюблені маси і пропагував ненависть до власної влади.

Драгоманов підвів під те все “ідеологію”, а Винниченко скеровував енергію еліти на полові проблеми. Навіть ранній Петлюра був проти власного Війська.

Але ніхто з того покоління не розповів “масам”, що таке Москва. Ані Польща, ані Туреччина, ані “Схід” і “Захід” – за винятком єдиного Донцова.

Ми програли Визвольну Війну. Підкреслюю – ми, хорунжі і поручники 1918-19 рр. Бо ми мусили “пазурями й зубами” робити те все, що війна вимагала” [3, с.117].

Як бачимо, дорікаючи своєму поколінню, Маланюк не щадить й себе. Він не знімає із себе провин. Хоч які його провини? Він – фронтовик, озброєний стилетом й стилосом. А по війні після поразки в еміграційних умовах війна не припинялась. Наступ йшов із радянської України під диктатом Кремля на “буржуазних націоналістів”, що знайшли собі “притулок за океаном”, а другий фронт був внутрішній еміграційний із чварами та сварками, часто провокованими розмаїтим шпигунством, що роз'їдало, розколювало українську діаспору єдність.

У подібних випадках Маланюкові доводилось кровним “землячкам” нагадувати: “Липа і я, – писав він, – ми були, як Дараган, Мосендз, Чирський – “солдати” – воїни – цим все сказано. Решта – фельдшери, навчителі (шкраби), унтери й малоросійські актори. Власну порожнечу виповнювали – галасом хори, рукомаханням, танками (але не танками), взагалі шуканням похвал та дешевих оплесків” [3, с.235].

Не без підстав Маланюк дорікне еміграційним братам: “Стефанович, Лятуринська – приведені до мовчання – властиво в стані задушуння. Вовчук* – чистить підлоги. Лиман видає бюлетень (на власні кошти, які здобуває фізичним трудом). Лопас славу й визнання “професор”, “доктор” Яр Славутич – король графоманів, навіть немислимий за першої еміграції” [3, с.190].

* *Вовчук Іван (1900-1979) – педагог, агроном. Наук. співроб. Інституту рослинництва у Харкові. З 1944 р. – емігрант. Активний діяч ОУН, з 1953 р. у США.*

Але не тільки у площині ідеологічних протиставлень Є. Маланюк дивився на факти та явища літератури. Для нього, як для митця, передовсім важив художньо-естетичний фактор. Наприклад, він принципово наголошував, що М. Рильський на відміну від інших соціалістичних співців (навіть від П. Тичини), про що б не писав, все ж залишається майстром слова. Аксиологічний статус буття художньої дійсності для нього мав значення первоначальне. А як для українського письменника аксіальною домінантою у художньому тексті мусить бути присутній національний дух, який детермінує історичне буття в усіх його проявах.

Вивчаючи актуальність традицій у мистецтві та аналізуючи появу у ньому новаторських тенденцій, він, зокрема, писав: «прийшла черга і на мистецтво, що почало довго і вперто “звільнятися” та “висвободжуватися” з-під опіки, аж на межі XIX і XX століть зробилося остаточно “чистим”, себто випраним з усього, що складало його **творчий** зміст, його **мистецьке** життя, його **душу**. Тож в короткім часі маємо музику “як таку”, поезію “без сенсу” (себто сенсу **поезії**), роман “без героя”, малярство “без предмету” (себто предмету **малярства**), глухоніму архітектуру “без орнаменту” (себто коробку без натяку на якусь “музику”, що складає “зміст” **кожного** з мистецтв). Словом, мистецтво зробилося врешті “чисте”, таке “чисте”, що йому нічого іншого вже не залишалося, як тільки лягти в труну. Нічого дивного, що базуючися на грамофоні, кіні і інших “нових мистецтвах”, деякі теоретики, особливо з країни традиційної “некрофілії”, почали поважно розумувати на тему “смерть мистецтва”. То ж київські панфутуристи з Семенком на чолі, коли советська адміністрація ще дозволяла їм брикати, не без малоросійської консеквентності назвали один зі своїх збірників так: “Катафалк мистецтв”.

Європейський романтизм XIX ст., цей бунт особистости проти безобличної, але агресивно-смертельної абстракції “розуму” був, властиво, “превенційною” війною проти всього того, що на початку XX ст. на наших очах почало здійснюватися. Здійснюватися так, може, власне тому, що то був лише **бунт**, був несамовитий, часто анархічний злет духа з що більш затискуваної в’язниці матерії; була екстаза – в грецькому розумінні цього слова – несмертельної душі з оселі смертного тіла, що вже передчувала майбутні тягарі “поступу” і тортури матеріалістичної інквізиції” [17].

Оці його твердження, яким уже майже сотні літ, зокрема про новаторство тенденцій у літературі та мистецтві, важливо почути сьогодні, особливо “теоретикам” і практикам так званого постмодерну, себто нинішнім творцям “шедеврів” “без сенсу”, “без героя”, “без предмету”, “без душі”, себто нинішнім творцям “шедеврів”, яким здається, що вони винахідники, піонери усього цього, а насправді – тільки копіювальники вчорашнього безглуздя.

Отже, відверті, принципові оцінки історичного літпроцесу, культурологічних фактів та явищ історії, власні погляди на хід самої історії,

себто у загальному суспільно-ідеологічна, політична, психолого-ментальна, художньо-естетична апологія Євгена Маланюка завжди сповнена іманентно-органічною експлікаційною логікою автора та ґрунтовним аналізом матеріалу, який в полі його зору.

Література

1. Сивокінь Григорій. «Коли речі і істоти видно всебічно» // Євген Маланюк. Книга спостережень. Статті про літературу. – К.: Дніпро, 1997. – С. 3.
2. Маланюк Є. Книга спостережень. Т.ІІ / Є.Маланюк. – Торонто, Онт., Канада, 1966. – С. 231-232.
3. Маланюк Євген. Нотатники (1936-1968). Біографічний нарис, вступні статті, підготовка текстів, упорядк. та прим. Леоніда Куценка. – Київ: Темпора, 2008.
4. Неврлий Микола. Минуле й сучасне. Збірник слов'язознавчих праць, – К.: – Смолоскип, 2009.
5. Баган Олег. У річищі вісниківської есеїстики. // ХХ століття: від модерності до традиції. Збірн. наук. праць. – Вінниця, 2010. – С. 338.
6. Квіт Сергій. Література вогненних меж в есеїстиці Дмитра Донцова // Дмитро Донцов. Літературна есеїстика. – Дрогобич: Відродження, 2010. – С. 4.
7. Донцов Д. Криза нашої літератури // Д. Донцов. Дві літератури нашої доби. – Львів, 1991. – С. 67.
8. Качуровський Ігор. Поетична довідка про Євгена Маланюка. Променисті силуетки, – Мюнхен, 2002, с. 381-382.
9. Цит. за: Гальчук М. Літературне життя на підсоветській Україні. Проза 20-30 років. – Мюнхен–Париж, 1952. – С. 20.
10. Маланюк Євген. Хвильовий – письменник. // Українська трибуна. – 30.V.1948 р.
11. Маланюк Євген. Книга спостережень. – Т. I. – Торонто, Онт., Канада, 1962. – С. 75
12. Шох Петро. Спомин. Спогади з табору інтернованих у Каліші і зі студій у Подебрадах // Вісник Товариства українських інженерів Америки. – 1968.
13. Зеров Микола. Євг. Маланюк. Стилет і стилос. Вірші 1923-1924. Подебради (Чехія): Київ, 1925. – С. 47 // Життя й революція. – 1925. – Червень-липень, № 6-7. – С. 132-133.
14. Маланюк Євген. Франко як явище інтелекту // Книга спостережень. – Торонто, 1962. – С. 119.
15. Куценко Леонід. Dominus Маланюк: Тло і постать. Вид. друге, доповнене. – К. : Просвіта, 2002.
16. Маланюк Євген. Повернення. Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи.; упорядкування, наукове редагування, передмова Тараса Салиги. – Львів, 2005. – С. 328.

17. Маланюк Євген. Поезія і вірші // Книга спостережень. – Торонто–Онт., Канада, 1962. – С. 144-145.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 19.06.2012 р.
Рекомендовано до друку докт.філол.наук, професором Хоробом С.І.,
докт.філол.наук, професором Ключеком Г.Д. (Кіровоград)*

SPIRITUAL MEASUREMENTS OF EUGEN MALANYUK: HARMONY OF TROUBLE

T. Yu. Salyga

*Lviv National University by Ivan Franko;
79602, Lviv, University str., 1*

It is the attempt of interpretation E. Malanyuk as a literary critic and critic, essayist and publicist, culturologist and policy. An author tries to understand the aesthetically beautiful flesh of «supervisions» of Boyan Steppe Elide, conception of ideological-spiritual that ethnopsychology to the phenomenon. E. Malanyuk in scientific-critical hermeneutic of author gets up the creator of state System, Prince of Spirit, singer of Ukraine on presently pure and future times.

Key words: *historyosophiya, essay, maloros, culture, ideology, policy, national creatio, visnicivstvo, national existence, character, eseistic, impressionistic telegrafizm, etnomentalnist, oucrainstvo, Christian ideas, mesianizm ect.*